

Наталія Куб'як, асистент кафедри загальної та соціальної педагогіки
Чернівецького національного університету
ім. Юрія Федьковича

ПЕДАГОГІЧНА ЗАНЕДБАНІСТЬ ЯК НАСЛІДОК НЕДОЛІКІВ ВИХОВАННЯ ДИТИНИ В ДИСТАНТНІЙ СІМ'І

У статті розглядаються різні підходи до визначення поняття “важковихованість” і “педагогічна занедбаність” дітей і підлітків. Автор вивчає причини цих проявів в сучасному суспільстві. Розкриває особливості виховання в дистантних сім'ях, що ведуть до виникнення педагогічної занедбаності дитини.

Постановка проблеми. У період різноманітних змін та перетворень, які охопили сьогодні всі сфери життя українського суспільства, роль сім'ї, яка виконує різноманітні функції, особливо зростає. У кожній окремій сім'ї, відбувається передача соціального досвіду, закладаються основи духовних принципів та норм поведінки молодшої людини, трудових навичок, відбувається соціалізація її особистості.

Значною мірою позначаються на життєдіяльності сучасної сім'ї та виконанні нею основних функцій, зміни в нашому суспільстві: нестабільність, складність політичної та економічної ситуації, знецінення освіти та культури, втрата соціальної значущості праці, відсутність належних умов життя, криміналізація суспільства, занепад моральних цінностей. У зв'язку з соціально-економічними змінами, що відбуваються в суспільстві, останнім часом значно зросла кількість відхилень у поведінці неповнолітніх, про що свідчать результати численних психолого-педагогічних та соціологічних досліджень.

Сім'я є одним з найперших та найважливіших інститутів соціалізації, що виконує важливі суспільні функції: виховання підростаючого покоління та забезпечення особистого щастя людей. Сучасне суспільство все чіткіше починає усвідомлювати, що в період соціальних потрясінь різко підвищується роль сім'ї в житті будь-якої людини, оскільки саме в ній вона може отримати захист, підтримку, співчуття та любов.

Під впливом вищезгаданих факторів сучасна сім'я часто стає функціонально неспроможною або неблагополучною. Через економічну активність багатьох батьків сьогодні звелися до мінімуму їхні можливості безпосередніх контактів із дітьми, що певною мірою ускладнює процес входження дитини у світ. Відбувається послаблення прийнятного зв'язку між поколіннями. У вихованні дітей та підлітків

утворюється своєрідний вакуум, який молоді люди намагаються заповнити самостійно, у тому числі антисоціальними способами. Чимало українських громадян виїжджають на заробітки за кордон, а їх сім'ї стають дистантними, тобто такими, члени яких тривалий час проживають на відстані. Такі сім'ї є потенційно неблагополучними, у них порушено зв'язки з мікро- та макросередовищем, внутрішньородинні зв'язки. У дистантних сім'ях виникає чимало психолого-педагогічних проблем у вихованні дітей, тому діти з таких сімей потребують особливої уваги з боку педагогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості роботи з дітьми з неблагополучних сімей висвітлюють у своїх працях: З. Г. Зайцева, В. Г. Постовий, М. І. Буянов, І. В. Дубровіна, В.В. Ремезова, Є.В. Кузнєцова. Проблеми та особливості роботи з дистантними сім'ями описує І. М. Трубавіна, Ф. А. Мустаєва. Аналізуючи життєдіяльність цих сімей, професор Д.І. Пенішкевич умовно поділяє на три категорії, серед яких є і благополучні і неблагополучні сім'ї. Н. Гордієнко розглядає дистантну сім'ю як об'єкт соціально-педагогічної роботи. Усі дослідники визнають, що у таких сім'ях досить часто виникають труднощі у вихованні дітей та проявляється важковихованість.

Особливості роботи з важковиховуваними дітьми розкривають у своїх працях В.М. Оржеховська, С.Ю. Бородуліна, Л.М.Любін, С.А. Белічева, В.Н. Ліпнік, А.Ф. Микитіна, Л. Гройсман, В.Ф.Матвеева та інші.

Аналізуючи виховну ситуацію в дистантних сім'ях, ми припускаємо, що тут виникають певні передумови для появи важковихованості і зокрема педагогічної занедбаності дітей та підлітків, адже успіх виховання залежить від виховного потенціалу сім'ї, який у свою чергу залежить від її побутових і матеріальних умов,

ПЕДАГОГІЧНА ЗАНЕДБАНИСТЬ ЯК НАСЛІДОК НЕДОЛІКІВ ВИХОВАННЯ ДИТИНИ В ДИСТАНТНІЙ СІМ'І

структури та чисельності, взаємостосунків, що складаються між усіма членами родини, від особистого прикладу батьків та їх педагогічної культури, від специфіки самого процесу сімейного виховання.

Мета статті. У даній статті ми маємо на меті проаналізувати типи важковихованості та їх причини, а також більш детально розглянути педагогічну занедбаність як один з типів важковихованості та наслідок недоліків сімейного виховання.

Виклад основного матеріалу. У психолого-педагогічній літературі зустрічаємо різні підходи до визначення важковихованості та педагогічної занедбаності.

У "Словнику-довіднику для соціальних педагогів та соціальних працівників" за редакцією А.Й. Капської, І.М. Пінчук, С.В. Толстоухової "важковихованість" розглядається як основна передумова відхилень у поведінці особистості; поняття, що пояснює труднощі, з якими стикаються педагоги при організації і здійсненні виховного процесу. Поняття "важковихованість" – є похідним від терміна "важковиховані", тобто діти, виховання яких викликає труднощі. Важковиховані, це такі категорії осіб, у яких під впливом несприятливих умов для їхнього розвитку соціальних, психолого-педагогічних та методико-біологічних факторів відбуваються порушення моральних ставлень до норм поведінки, зниження або втрат почуття відповідальності за свої вчинки. Виділяють три групи важковихованих дітей та підлітків: з нерівномірним розвитком психіки; педагогічно занедбані; ті, що перебувають у неправильних взаємостосунках із оточуючими. Вчені виділяють також типи важковихованих особистостей: пасивно-позитивний, байдуже-нестійкий, пасивно-негативний, активно-негативний, зазначаючи, однак, що такий підхід є дещо умовним, бо частіше присутні мішані типи [3, 28].

"Понятійно-термінологічний словник соціальної роботи" за загальною редакцією І. В. Козубовської, І. І. Миговича дає таке визначення "важковихованості" – це поняття, що пояснює труднощі, з якими стикається педагог під час організації та здійснення виховного процесу; термін, що використовується для позначення максимально наближеного до норми рівня відхилень у поведінці дитини [4, 19]. У цьому ж словнику знаходимо визначення педагогічної занедбаності. "Занедбаність педагогічна – це стан, зумовлений недоліками навчально-виховної роботи з дитиною в сім'ї, дитячих установах, школі і включає: 1) недостатність загальноосвітніх,

соціально-етичних, поведінкових знань, вмінь і навичок; 2) відставання в загальному розвитку – фізичному, психічному, особистісному; 3) неадекватне ставлення до себе, оточуючих, різних видів діяльності і т. д. Діти з занедбаністю педагогічною це – здорові, потенційно повноцінні, але недостатньо виховані, вивчені і розвинуті люди" [4, 52].

Педагогічно занедбані діти і підлітки мають нормальне здоров'я, однак внаслідок неналежного виховання і навчання вони відстають від однолітків у навчанні та іншій діяльності через нерозвиненість пам'яті, мислення, уваги, вольових, емоційних якостей, звуження, обмеження інтересів, порушення самооцінки, не сформованості навичок планування, самоконтролю [3, 93].

Простежуючи психолого-педагогічні закономірності відхилень у поведінці, М.А. Алемаскін виділяє чотири групи важковихованих: 1) важковиховані, які проявляють деякі негативні якості, порушують дисципліну, байдуже ставляться до навчання, 2) педагогічно-занедбані підлітки, які негативно ставляться до навчання і суспільно корисної діяльності, систематично порушують дисципліну і норми моралі проявляють негативні риси особистості 3) підлітки правопорушники, ті що порушують адміністративні та інші норми, стоять на обліку в інспекції у справах неповнолітніх 4) неповнолітні злочинці, які скоїли кримінальні злочини і направлені судом у виправно-трудова колонія

На сьогодні в літературі немає однозначної думки, щодо причинно-наслідкового зв'язку таких явищ, як важковихованість та педагогічна занедбаність.

Одні автори педагогічну занедбаність розглядають як один з типів важковихованості (М.А. Алемаскін,). Інші вважають, що не слід ототожнювати поняття "педагогічна занедбаність" і "важковихованість", оскільки, важковихованість учнів передуює їх педагогічній занедбаності (В.Г. Баженов) [1]. Дорогіна погоджується з В. Баженовим у тому, що це різні поняття, але положення про те, що "педагогічно занедбані учні – це в минулому важковиховані діти" [1], є, на її думку, суперечливим. Вона вважає, що в багатьох випадках, навпаки, важковихованість дітей є наслідком їх педагогічної занедбаності, ґрунтуючись на концепції П. Блонського, важковихованими вона вважає всіх тих дітей, з якими вчителям важко працювати внаслідок наявних у їх розвитку і поведінці відхилень. На її думку, важковихованими дітьми є не тільки ті, які систематично порушують загальноприйняті

ПЕДАГОГІЧНА ЗАНЕДБАНИСТЬ ЯК НАСЛІДОК НЕДОЛІКІВ ВИХОВАННЯ ДИТИНИ В ДИСТАНТНІЙ СІМ'І

норми і правила поведінки, але також діти з високим рівнем тривожності, різними фобіями, затримками в психічному розвитку, замкнуті, невпевнені в собі, занадто сором'язливі, жорстокі, агресивні тощо.

Особливою категорією важковиховуваних дітей, яка сьогодні вивчена досить мало, є соціальні сироти. Соціальна сирота – це дитина, що має біологічних батьків, які з різних причин не займаються її вихованням і не доглядають її. У багатьох випадках дітей з дистантних сімей, батьки яких виїжджають за кордон на заробітки і тривалий час не займаються їх вихованням, теж можна віднести до категорії соціальних сиріт. На наш погляд, однією з причин важковиховуваності дітей соціальних сиріт та дітей з дистантних сімей стає саме їх педагогічна занедбаність.

У “Педагогічному словнику” за редакцією дійсного члена АПН України М.Д. Ярмаченка знаходимо таке визначення “педагогічної занедбаності” – це стан відхилення від норми в поведінці та навчанні, зумовлений недоліками виховання дитини в сім'ї, дошкільних закладах, школі. Педагогічно занедбані діти є фізично нормальними дітьми, але недостатньо вихованими, розвиненими навченими, що призводить до відставання в загальному розвитку – фізичному, психічному, особистісному. У них обмежені інтереси, неадекватна самооцінка, не сформовані навички планування, самоконтролю, недостатньо розвинені воля й пізнавальні здібності (пам'ять, мислення, уява, мова). Такі діти погано підготовлені до школи, навчання їм дається важко, вони мають незначні успіхи. З учителями, батьками, однокласниками часто вступають у конфлікти, проявляють недисциплінованість, агресивність чи навпаки, стають відлюдкуватими, замкненими, пасивними [5, 198].

Причинами педагогічної занедбаності є: недостатня увага до розумового і психічного розвитку дитини в сім'ї, що, в свою чергу, може бути зумовлено конфліктами між батьками, поганими побутовими умовами, бездоглядністю, відсутністю єдиних вимог до дитини з боку батьків та інших членів родини. Часто до стану занедбаності призводить така організація навчально-виховного процесу в школі, коли ігнорується індивідуальний підхід до дитини, проявляється формалізм у навчанні й вихованні, переважає авторитарний стиль спілкування [5, 198].

С. Ю. Бородуліна під “педагогічною занедбаністю” розуміє – стан, що передбачає стійкі відхилення від норми в моральній свідомості і поведінці дітей та підлітків, зумовлений негативним впливом середовища і

помилками у вихованні.

Педагогічно занедбаною вона називає таку дитину, рівень невихованості якої виражається у несформованості найважливіших соціальних якостей особистості, актуальних для відповідного віку. Риси педагогічної занедбаності можуть проявлятися чітко, але можуть і приховуватися за зовні благополучною поведінкою. Педагогічно занедбана дитина є психічно нормальною і фізично здоровою, але не володіє знаннями і вміннями, необхідними для нормальної життєдіяльності. Педагогічна занедбаність включає у себе три компоненти. По-перше, відхилення від норми в поведінці і навчальній діяльності (невмість, неуспішність, труднощі), зумовлені тим, що індивідуальний досвід (життєві та інші навички, знання, уміння) цих дітей неповноцінний, викривлений, суперечливий. По-друге, відставання у розвитку пам'яті, мислення, уяви, емоційно-вольових, моральних властивостей, рис і якостей особистості. На ці відставання накладаються деякі вікові особливості – загострене самолюбство, нестійкість настрою, швидка втомлюваність, конфліктність та ін. По-третє, відхилення, викривлення і суперечності у ставленнях педагогічно занедбаних до себе і своїх можливостей, ровесників, учителів, батьків, оточуючих явищ. Усе це значно утруднює і викривлює їх навчальну діяльність і поведінку [2, 198].

Педагогічна занедбаність розвивається поступово. Проходячи певні стадії, що мають комплекс домінуючих причин, ознак, знання яких дозволяє правильно діагностувати відхилення і своєчасно вживати систему корекційно-виховних заходів.

Перша стадія педагогічної занедбаності розглядається як сприятлива (в основному відповідає дошкільному віку). Вона виникає у результаті неправильного виховання в сім'ї (дефіцит корисного спілкування, надлишок, або нестача батьківської турботи, ласки, конфлікти між батьками, відсутність єдності вимог до дитини, відсутність ситуацій, що виховують співчуття); через помилки вихователів дошкільних закладів, що призводять до несприятливого становища дитини в колективі; як результат деривації (психічний стан людини, що виникає в результаті тривалого обмеження її можливостей в задоволенні основних психічних потреб).

Друга стадія – наслідок слабкої психологічної і педагогічної готовності до шкільного навчання. Проявляється у виникненні негативного ставлення до навчання як наслідок

ПЕДАГОГІЧНА ЗАНЕДБАНИСТЬ ЯК НАСЛІДОК НЕДОЛІКІВ ВИХОВАННЯ ДИТИНИ В ДИСТАНТНІЙ СІМ'І

непідготовленості до нього, а також часто і недоліків виховання (непосидючість, відсутність уважності, наполегливості). В молодших школярів з'являються початкові форми негативного ставлення до норм і правил життя в дитячому колективі. Основна причина – відсутність успіху в діяльності, передовсім у навчальній. Джерелами невдач значною мірою служать недоліки організації навчального процесу.

Третя і четверта стадії найбільш часто зустрічається в підлітковому віці у старших школярів. Ці стадії характеризуються поглибленням негативного ставлення до норм і правил життя колективу, появою асоціальних тенденцій, відхиленнями поведінки. Певні проступки можуть мати ситуативний характер. Підлітки переживають наслідки своїх дій і усвідомлюють їх негативний характер, але ще не вміють передбачити небажані результати. Зустрічаються також факти крадіжок, нападів на слабших, жорстокості, злісного хуліганства, що переходять у правопорушення. Часто така поведінка поєднується з викривленими моральними уявленнями. У даному випадку педагогічна занедбаність розвивається у тих випадках, коли учні не мають достатніх можливостей для самоствердження в колективах класу, школи. Поведінка старших школярів відрізняється великою скритністю.

В. Г. Баженов виділяє три групи дітей за ступенем педагогічної занедбаності.

До I групи входять школярі, ступінь педагогічної занедбаності яких незначний.

Дітей II групи характеризує низька успішність, конфліктні стосунки з однолітками учителями. Такі діти, як правило, живуть у неблагополучних сім'ях, конфлікти з учителями виникають через неуспіх у навчальній діяльності.

Дітей III групи характеризують негативне ставлення до моральних і правових норм.

Виділяють наступні фактори і обставини, що зумовлюють педагогічну занедбаність.

Загальновідомо, що вирішальний вплив на психічний розвиток дитини, її подальше виховання, стосунки, спілкування з оточуючими має психологічний мікроклімат сім'ї. Там, де немає взаємної любові, довіри, прихильності, дружби між батьками та дітьми, діти ростуть тривожними, дратівливими, неслухняними, дисгармонійними, замкненими, навіть незважаючи на зовнішню тишу і порядок у сім'ї.

Наступний фактор, що зумовлює педагогічну занедбаність дитини, – соціальна позиція батьків, соціальна обстановка в сім'ї, яка суттєва тим, що у ній формується той первинний, соціальний досвід

дитини, на основі якого вона потім сприймає і оцінює довколишню дійсність. Формується її вибіркоче ставлення до впливів життя.

Третій фактор – особливості взаємин з учителями. У тому випадку, коли педагог посилює свої вимоги щодо занедбаної дитини у зв'язку з їх невиконанням, соромить її перед класом, "закидає двійками", учень ще більше замикається в собі, а його протест набуває демонстративного характеру.

Ще один фактор може бути обумовлений попередніми. Викладене вище ставлення учителя до педагогічно занедбаного учня породжує неблагополучне становище його у класному колективі. Постійні конфлікти з учителями, розрив дружніх стосунків з однокласниками створюють душевну пустоту і усвідомлення своєї самотності і покинутості, які спонукають педагогічно занедбану дитину пропускати заняття, шукати підтримки, заспокоєння і самоствердження в асоціальних неформальних групах.

Виховання – це спеціально організована, контрольована і керована взаємодія вихователя і вихованців, кінцевою метою якої є формування особистості, потрібної і корисної суспільству. Особливостями процесу виховання є цілеспрямованість, співробітництво або взаємодія, тривалість, тобто віддаленість результатів, безперервність, комплексність, варіативність, двосторонній характер та невизначеність результатів. Сімейне виховання, на наш погляд, неможливо здійснювати належним чином, безпосередньо не спілкуючись з дитиною, не приділяючи їй достатньо уваги.

Саме в процесі сімейного спілкування визначається спрямованість поведінки школярів, оскільки в процесі взаємодії батьків і дітей закладаються основи норм і правил моральності, навички спільної діяльності. Формуються світогляд, ціннісні орієнтації, життєві плани та ідеали.

Розглядаючи існуючі сьогодні класифікації сімей, у яких часто діти стають девіантними, визнаймо особливості сімейного виховання, що викликають відхилення у поведінці школярів, та звернімо увагу, які з цих особливостей притаманні дистантним сім'ям.

Так, Л. С. Алексеева розрізняє конфліктні, аморальні, педагогічно некомпетентні та асоціальні неблагополучні сім'ї.

Г. П. Бочкарьова за основу класифікації бере зміст переживань дитини і виділяє: сім'ю з несприятливою емоційною атмосферою, де батьки байдужі до своїх дітей, не поважають їх; сім'ю, у якій немає емоційних контактів між її членами, проявляється байдужість до потреб дитини при

ПЕДАГОГІЧНА ЗАНЕДБАНИСТЬ ЯК НАСЛІДОК НЕДОЛІКІВ ВИХОВАННЯ ДИТИНИ В ДИСТАНТНІЙ СІМ'І

зовнішньому благополуччі стосунків; сім'ю з нездоровою моральною атмосферою, де дитині прищеплюють соціально небажані потреби та інтереси, вона втягується в аморальний спосіб життя.

А. Е. Лічко виділяє чотири типи неблагополучних ситуацій в сім'ї: гіперопіка, гіпоопіка, що переходить в безнаглядність, ситуація, що створює кумира сім'ї; ситуація, що створює "попелюшок" у сім'ї.

З. В. Бернаус виділяє наступні варіанти виховних ситуацій, які сприяють появі відхилень у поведінці: відсутність свідомого виховного впливу на дитину, високий рівень пригнічення і навіть насилля у вихованні; перебільшення з егоїстичних міркувань самостійності дитини; хаотичність у вихованні через суперечки батьків.

Б. Н. Алмазов виділяє чотири типи неблагополучних сімей, що сприяють появі важковиховуваності: 1) сім'ї з недостатніми виховними ресурсами: зруйновані чи неповні, з низьким матеріальним рівнем; 2) конфліктні сім'ї, де батьки не прагнуть виправляти недоліки свого характеру.; 3) морально неблагополучні сім'ї, педагогічно некомпетентні сім'ї.

Наслідком неправильного підходу до виховання і перевиховання педагогічно занедбаних учнів стає соціально занедбаність дітей і підлітків.

Соціально занедбані діти і підлітки – це важковиховувані і педагогічно занедбані неповнолітні, у яких відсутня професійна спрямованість, корисні навички і вміння, різко звужена сфера соціальних інтересів. Соціально занедбані школярі не лише погано вчаться, мають хронічне відставання з предметів навчальної програми і чинять опір виховним впливам, але й, на відміну від педагогічно занедбаних, характеризуються глибоким відчуженням від сім'ї та школи, впливом асоціальних криміногенних груп, серйозними соціальними відхиленнями.

На виховання, навчання та розвиток дитини впливає чимало різних факторів, тому, коли дитина проявляє відхилення від норми в поведінці, неуспішна в навчанні, неадекватно оцінює себе і свою поведінку, досить важко визначити, що саме стало причиною цих явищ – соціальні, психолого-педагогічні чи медико-біологічні фактори. Цим, на наш погляд, пояснюються суперечливі погляди щодо причинно-наслідкових зв'язків між важковиховуваністю і педагогічною занедбаністю. Термін "педагогічна занедбаність" (англійською *pedagogical neglect*) вказує на причину труднощів у вихованні фізично і психічно здорової дитини, на те, що відхилення у розвитку, навчанні і вихованні зумовлені саме недостатнім, недбалим виконанням педагогічних обов'язків батьками,

вихователями та вчителями. Що ж до "важковиховуваності", то це поняття вказує на опір з боку вихованців щодо виховних впливів педагогів і передбачає вивчення більш широкого спектру причин, які зумовлюють відхилення від норм у поведінці та труднощів у навчально-виховній роботі з такими дітьми.

Висновки. Проаналізувавши основні причини педагогічної занедбаності як одного з типів важковиховуваності дітей і підлітків, бачимо, що це явище зумовлене недоліками сімейного виховання, недостатньою увагою до розвитку пізнавальних процесів дитини, недостатнім спілкуванням з дитиною, відсутністю єдності вимог у вихованні, неузгодженістю батьківських поглядів на виховання дітей. З огляду на те, що усі ці недоліки тією чи іншою мірою мають місце у дистантних сім'ях, зокрема: епізодичність виховних впливів на дітей, нестача сімейних стосунків, що веде до деривації та емоційного відторгнення дітьми своїх батьків, недостатнє спілкування з дитиною та ін., можемо зробити висновок, що виховання дитини у дистантній сім'ї може стати однією з причин педагогічної занедбаності. Звісно, не можна стверджувати, що усі діти з дистантних сімей педагогічно занедбані, але такий ризик існує, тому ці діти потребують особливої уваги з боку учителів, психологів, соціальних педагогів, адже чим раніше будуть виявлені ознаки відхилень в моральній свідомості поведінці та навчальній діяльності, тим ймовірніше успішне їх подолання та попередження важковиховуваності. Надалі ми плануємо дослідити як проявляються ознаки педагогічної занедбаності у дітей молодшого шкільного віку з дистантних сімей, з метою подолання цього явища на ранніх стадіях.

1. *Баженов В.Г. Воспитание педагогически запущенных детей.* – К.: Рад. шк. 1986. – 130 с.

2. *Бородулина С.Ю. Коррекционная педагогика: психолого-педагогическая коррекция отклонений в развитии поведения школьников/ Серия "Учебники, учебные пособия".* – Ростов н/Д: "Фенікс", 2004. – 352 с.

3. *Словник-довідник для соціальних педагогів та соціальних працівників /за редакцією А.Й. Каської, І.М. Пінчук, С.В. Толстоухової.* – К., 2000. – 260 с.

4. *Понятійно-термінологічний словник соціальної роботи: уклад. І.В. Козубовська, І. І. Минович, В.В. Сагада та ін. /Заг. ред. І.В. Козубовської, І.І. Миновича.* – Ужгород: УжНУ, Видавництво "Мистецька лінія", 2002. – 152 с.

5. *Педагогічний словник /За редакцією дійсного члена АПН України Ярмаченка М.Д.* – К.: ПЕДАГОГІЧНА ДУМКА, 2001. – 516 с.